

5

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

Türkiye Diyanet Vakfı
Kütüphanesi
İslâm Ansiklopedisi

1.1 AGUSTOS 1988

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

(REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES)

— ZEKİ VELİDİ TOGAN'IN HATIRASINA ARMAĞAN —

Müdür—Editor
Prof. M. Tayyib GÖKBİLGİN

CİLD—V
CÜZ—1-4
1973

5-6

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İstanbul - 1973

Temür zamanında aristokrat Türk kadını

Nazmiye TOĞAN

Temür zamanında aristokrat Türk kadınına işlemek fikri bana geçen sene Texas'ta bulunduğum sırada, ve merhum eşimin Temür ve Oğulları tarihini eski Türkçeden yeni Türkçeye daktilo ile yazarken gelmişti. Şimdi bundan faydalanmayı düşündüm. Temür Ortaasya töre ve yasalarına göre devlet işlerini yürüten, dini hiçbir zaman devlet işlerine karıştırmayan büyük bir cihangirdir.

Ortaasya Türklerinde kadın her zaman, cemiyetin içinde, kocasının yanındadır. Elçileri kabul eder, ziyafetler verir, seferlere kocasının arkasından giderdi. Onlarda kaç, göç meselesi yoktu. Yalnız Osmanlı İmparatorluğunda zannedersen kadınlar, herhalde islamiyetin tesiriyle erkeklerden kaçmışlardır. Meselâ 14. yüzyıl Arap seyyahı İbn Batuta Deşt-i Kıpçak seyahatinde gördüğü Tuğluq Temür'ün hanımları veya esnaf ve satıcıların hanımlarından bahsederken, o zaman o bölgede yaşayan Türk halkında onların erkeklerden kaçmadığını ve kadınlara karşı gösterilen aşırı saygıdan şu şekilde bahsetmektedir :

«Törenlerden biri Sultan Mehmet Özbek'in, Cuma günleri, namazdan sonra altın kubbede oturmasıdır Sultan bu tören sırasında anılan tahta oturunca yanında Taytuğlu Hatun yer alır. Onun öte tarafında ise Kebeğ Hatun, sol tarafında da sırası ile Bjellon ile Ordaca Hatun otururlar. Tahtın sağ alt kenarında hükümdarın oğlu Tin Beğ, solunda ise öteki oğlu Can Beğ ayakta beklerler. Ön tarafta sultanın kızı İtküçücek oturur idi. Bunlardan biri içeriye girdiği zaman sultan ayağa kalkarak onu karşılar, elinden tutar ve tahta kadar götürüp yerine oturturdu. Ancak Taytuğlu Hatun gelince kadınların başı olduğu ve en çok beğendiği kadın olduğu için Sultan bu kadını köşkün kapısından karşılayup, elinden tutarak içeriye getirir ve tahtın bulunduğu yere kadar götürerek yerine oturtur, ondan sonra kendisi makamına geçip otururdu. Kadınlardan hiçbiri kaçmadıkları için bu tören halkın gözü önünde yapılmakta idi¹. İbn Batuta'da, biz Temür devrinde gördüğümüz yalnız aristokrat hanımları değil esnaf ve satıcıların eşlerine dair de malumat buluyoruz. «Bunlardan birini atların çektiği bir arabada gördüm. Yanında eteklerini tutan üç dört cariyeye, başında mücevherlerle donatılmış, ön tarafından tavus tüyünden bir sorgucu bulunan Bağtağ/Batak

1. İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, İ. Parmaksızoğlu neşri, s. 83.

denilen bir hotoz bulunmakta idi. Arabanın pencereleri açık olduğu gibi, kendi yüzü de örtülmemişti. Zira Türk kadınları yüzleri açık dolaşırlar, erkeklerden kaçmazlardı. Bir başka kadını da aynı şekilde gördüm, yanındaki köleleriyle pazara süt, yoğurt getirip satar, karşılığında koku ve esanslar satın alırdı. Bazan kadınlara erkekleriyle beraber rastlarsanız, o zaman bu adamları kadınların hizmetkârı zannedersiniz. Çünkü Türk erkekleri sırtlarına koyun derisinden yapılmış postlar, başlarına ise yine ona uygun deri külahlar giyerlerdi².

Temür hayatta iken evlendiği hanımlar sıfatıyla 17, odalıkları sıfatıyla de 24 hanımı sayılmakta olduğunu merhum eşim Şu'bu Pencigane'den alarak³ zikreder. Bu kadar çok kadın arasından biz Temür'a göre birinci derecede makbul ve muteber hanımlarını sıra ile görmeğe çalışacağız.

Temür'ün ilk ve makbul hanımı sıfatıyla Olcay Türkan Aga (aga burada prenses anlamındadır) gelir. Kendisi Emir Kazagan'ın oğlu Masla'nın kızı olduğu ve Temür Beğ ile evlenmesi 1358 yılında yani daha Temür'ün kazaklığı zamanında vaki olduğu sabit oluyor⁴. Olcay Türkan Aga'dan Sultan Bahş Begüm isminde bir kız çocuk kalmıştır, ki 1383 e kadar Mirge Barlas, sonra da Emir Süleyman Duğlat'ın nikahında bulunmuştur. Temür ile kayınbiraderi olan Emir Hüseyin'in arası, bilhassa Serbedarlar meselesinin hallinden sonra bozuldu. Çünkü bu iki emirin karakterleri birbirine hiç benzemiyordu. Emir Hüseyin her ne suretle olursa olsun para toplamak istiyordu, buna mukabil Temür daha nazik davranıp dost kazanmak yolunu tutmuştu. Meselâ «Lay» (çamur) muharebesi ismini alan savaştan sonra çok ağır zayıat vermelerine rağmen, Emir Hüseyin Temür'ün en yakın arkadaşlarına çok ağır vergiler tarhetmişti. Bunlar arasında Emir Cakü Barlas, Emir Seyfettin, Aqbuğa Bahadır v.s. arkadaşları vardı. Temür bizzat bunlara yardımda bulundu. O arada Taşkent'in işgalini müteakip oraya gelen eşi Olcay Türkan Aga da, Temür'a kendi küpelerini vererek ağabeyisine olan vergi borcunu ödemeğe yardım etti. Esasen Olcay Türkan Aga Temür'ün kazaklık devrinde bütün müşkülâtlara mertçe katlanan bir hanımdı. Emir Hüseyin kız kardeşinin küpelerini tanıdığı halde aldı, fakat Temür'ün borcunun yetişmeyen meblağı için, Temür atlarını vermek istediye de, onları almadı, ve kendisinin Sarı Saray'a gitmekte olduğunu, kalan meblağı oraya göndermesini emretti⁵.

Qarşi'nın Temür'ün eline geçmesinden sonra çekilenler arasında, Emir Musa Calayır'ın kızı Arzu Müük Aga da vardı. Bu Hanım Melik Aga Bahadır'ın maiyetinde olarak çekilenler arasında idi. Temür Beg, Melik Bahadır'a yetişerek «Se-

2 Aynı eser, s. 80.

3 Temür Tarihi yazma nüsha s. 33.

4 Zafername I. 39.

5 Z.V. Togan Temür Tarihi, yazma, s. 57. Hafız. Abru'da s. 133 te bulunduğu kayıtlı.

nin canını alacağım, kadınları bırakırsan canından vazgeçerim» diye bağırdı. Melik Bahadır müşkül vaziyette kaldı. Arzu Mülk Aga'yı müdafaa edemeden yoluna devam etti. Fakat kadın yanındaki Aşık Tazı ismindeki nügeriyle kendisini silâhla müdafaa etti. Aşık Tazı Temür'a ok attı. Temür da «Bir kadın için yaralandı» derler diye takipten vazgeçti. Yanındaki arkadaşları kadını takip ettilerse de yakalamaya muvaffak olamadılar. Bu kadın o zaman dokuz aylık hamile imiş. Doğan kızı da sonradan Temür'ün çok muteber hanımlarından biri olan Tüman Aga'dır⁶. Görülüyor ki kadınlar yalnız eşlerinin yardımcısı değil, aynı zamanda gerektiğinde kendilerini silâhla da müdafaa edebilen Türk kadınlarıdır. Şimdi de sıra ile Temür'ün I. derecede hanımlarını incelemeğe çalışacağım.

Saray Melik Hanım^{6a}

Gazan Han'ın kızı. Bu hanımla evlenmekle Temür güregen yani damat ismini almıştır. 1371 yılı sonbaharında Kurultay kararına göre Temür, Çıtalılar üzerine sefer yaptı. İlk seferi pek iyi netice vermediyse de Sengir Yığaç⁷ denilen yerde Çıtalıları ezdi. Bundan sonra da şimdiki Çimkent denilen yerde Kara Osman mevkiinde avcılık yapmağı kararlaştırdılar. Bu tasavvuru öğrenen Timur'un düşmanları Şıbrgan valisi Zinde Heşim ve Hızır Yasavuri'nin oğlu Ebû İshak, bu av esnasında Temür'ü yakalayup öldürmek için Kur'an öperek yemin ettiler. Bu işe bazı şeyhlerin de iştirak ettirildikleri anlaşıldı. Hepsi yakalandı, Taşkent'te yarguya verildi ve ölüm cezasına çarptırıldılar. Zinde Heşim'den başkaları şefaathçaları sayesinde ölümden kurtuldular. Bunlar arasında bulunan Emir Musa için de kardeşinin kızı ve Temür'ün hanımı Saray Melik Hanım şefaatte bulunarak onun canını kurtardı. Bu demektir ki Temür'ün üzerinde nüfuzu vardı ve onu kullanmasını bildi. Temür İran seferi esnasında Mürgab'a geldiğinde, burada hanımlarını ve çocuklarını bulmuştu. Bunlardan Saray Melik Hanımı diğerleriyle birlikte Semerkand'a göndermiş yanında Tüman Aga'yı alkoymuştu⁸. Daha Saray Melik Hanım Mürgab'da iken gelinleri ve Miranşah'ın hanımı Hanzade'nin oraya gelip oğlu Halil Sultanı Temür'a takdiminden sonra bunun terbiyesini kendi üzerine almıştı. Beş yıllık bu İran seferinde Saray Melik Hanım diğer hatunlarla ve ufak şehzadeler yanlarında olduğu halde Temür'ün yap-

6 Z.V. Togan yazma, s. 64 (Temür Tarihi).

6a Bu ismi Saray Mülk (?) olarak da okuyabiliriz. Ancak eşim bir defa Melik yaz, prens, prenses anlamına gelir demişti. Öyle yazdım.

7 Zafernâme, 230, 268.

8 Z.V. Togan yazma Temür Tarihi, s. 114.

tırdığı Şasman Sarayına gelmişlerdi. 1399 yılında Gürcan'da inşa ettirdiği bu bina çok güzel bir saray olarak tavsif edilmekte ve bu sarayda Saray Melik Hanım ve prenseslerin uzun zaman yaşadıkları kaydedilmektedir⁹. Onları Yadigâr Barlas ve Üçkarabahadır'ın idaresinde Şasman'da bırakıp Temür kendisi Rey'e hareket etti. 25 Mart 1393 te Kale-i Sefidi aldı. Bağdat'ı fethetmek maksadiyle 25 Mayıs 1393 te Isfahan'dan hareket etti. Şasman sarayında bıraktığı Saray Melik Hanım ile beraber Uluğ Urugu çağırtmıştı. Saray Melik Hanım, şehzadeler hep beraber gelip Temür'a iltihak ettiler. 25 Haziran'da Hemedan'dan Bağdat'a hareket etti. 23 Ağustos 1393 yılında da Aqqulaq yaylasından hareket edip Saray Melik Hanımın bulunduğu büyük urugu Pir Muhammed Mirza ile beraber Sultaniye'ye gönderdi¹⁰. 18 Temmuz'da da Hemedan'dan Sultaniye'ye gelip, oradan Türkistan'a Semerkand'a hareket etti. Orada kendisini oğlu Şahruh, Saray Melik Hanım v.s. kadınlar kendisinden önce gelmiş olduklarından Termiz'e kadar gelip karşıladılar. Kendisi Keş'e gelip Aksaray Sarayında yerleşti. Bu gibi büyük seferler dönüşünde Temür gerek kendi hanımlarına gerekse ümera hanımlarına pek çok hediyeler dağıttırdı. Bu defa da böyle yaptı.

20 Mart 1399 da Hindistan seferi dönüşünde Kabil'den Bağlan'a oradan da 1 Nisan'da Hulum'a geçip Amuderya'yı aştı. Saray Melik, Tükel Hanım, torunu Beksi Sultan, Ulugbek ve İbrahim Mirza'lar Semerkand'ın ayan ve eşrafı kendisini Bağlanda karşılamağa gelmişlerdi. 8 Nisan 1399 da Keş'e gelip Şeyh Şemsettin Külar'ın mezarını ziyaret etti. Her sefer dönüşünde bu mezarı ziyaret ederdi. Sahabeden Kussam İbn Abbas'ın mezarını da ziyaret edip kurbanlar kestikten sonra, halka ganimetler, hediyeler dağıtmıştır¹¹.

Saray Melik Hanıma nisbetle Bibi Hanım ismini alan camiin inşasına nezaret etti. Bu cami 1404 yılında tamamlandı. Binanın yanları 480 taş üzerine kurulmuştu. Binanın her köşesinde birerden dört minaresi vardır. Her tarafı çini ile kaplanmış ve kitabelerle süslenmiştir. Sayın doçent Şerare Yetkin Hanım, Türkistan seyahatinden döndükten sonra Türk Şarkiyat Derneğinde slayt'larla pek güzel bir konferans vermiş ve bu mimari ve tezyinatına hayran kalmışım.

Temür'ün Önyasya seferi sırasında 1400 yılının ilk baharında kurultay toplayup Ağustos 1400 de Sivas'a yürümeğe karar verilince, Temür Saray Melik Hanımı v.s. prensleri Sultaniye'ye gönderdi¹². Bağdat-ı fethedip 10 Temmuz 1401 de Tebriz'e geldi. Sultan Bayazıt'e gönderilen elçiler aradan iki ay geçtiği halde hâla gelmemiş olduklarından Sultan Bayazıt üzerine sefer tahakkuk etti. O zaman Temür Sultaniye'de bulunan Saray Melik Hanımı, Tüman Aga, Çolpan Melik

9 Zafernâme, I, 578.

10 Z.V. Togan, Temür Tarihi, yazma, s. 152.

11 Z.V. Togan'ın 10. XII.1964 günü tarihli ders notları (teksir).

12 Z.V. Togan, Temür Tarihi, yazma, s. 179.

Aga, Hanzade v.s. hanımları Avnik'e gelmelerini emretti. Kendisi Avnik'e geldiğinde hanımları orada buldu¹³. Sefer sonunda Temür'ün Semerkand'a dönüşünde Saray Melik Hanım, Tüman Aga, v.s. kadınların bulunduğu Ulug Uğrug (savaş sırasında kadınlar ve küçük prensler Uğrug tabir olunan yani ağırlıkların bulunduğu ve arkadan gelen ordugahta bulunurlardı¹⁴. Hanımlar ve Ulug Uğrug Mohan, Amuye, Buhara yolu ile Semerkand'a geldiler. Saray Melik Hanım Bağ-ı Çınar'a indi¹⁵. Temür da oraya geldi, bu bağda istirahat ettikten sonra şehre indi ve Muhammed Sultan Mirza tarafından yedi yıl seferi esnasında yaptırılan müzeyyen medreseyi ziyaret etti. Sonra tekrar Bağ-ı Çınar'a dönüp zevk ve safa ile meşgul oldu. Daha sonra da Muhammed Sultan Mirza'nın yaptırdığı medresesinin bitişiğinde bir künbet yapılmasını emretti. Daha sonra Saray Melik Hanımın medresesinde yerleşip devlet işleriyle meşgul oldu.

Clavijio'ya göre Saray Melik Hanım kendi derme evinde ziyafet de vermiştir. Ziyafette, prensler, elçiler, kibar hanımlar yer almışlardı. Burada pek çok şarap içilmiş, yemekler yenilmiştir. Yemekten sonra Saray Melik Hanım elçilere kendisinin müzeyyen dermelerini ve onların içindeki acayip mücevherat ve kıymetli tezyinatı temaşa ettirmiştir¹⁶. Clavijio bu meclislerde hanımların giydikleri kıyafetleri de anlatıyor. Hatunu'un üzerinde kırmızı ipekten elbisesi, uzun olduğundan yerde sürülmesin diye eteği, 15 kadın veyahut kız tarafından tutulan elbise, başında miğfere benzeyen, tüyler ve mücevherlerle süslü bugtak bulunuyordu. Yine tüylerin birisi bir zurrah kadar uzundu diyor Clavijio¹⁷. Diğer bazı tüyler, aşağı kadar bükülerek yüzüne kadar düşmüştü. Bunlar kadına çok yakışıyordu. Yüzüne beyaz pudra sürülmüştü. Kadının saçları dağınık olup omuzlarına düşmüştü. Burada Clavijio Tatar kavimlerinde kadın saçlarının siyah olması muteber olduğunu, saçlarını siyaha boyadıklarını da ayrıca kaydetmiştir¹⁸. Temür büyük seferlerinden dönüşünden sonra kadınlara bugtaglar verirdi. Bu bugtaglar ağaç kabuğundan mamul, yuvarlak ve yukarıya doğru sivri kutu olup üzeri ipek kumaş ile örtülü ve yanlarına tavus kuşu veya siyah ördek kanatları konulmuş, mücevheratla süslenmiş bulunuyordu¹⁹. Temür tarihini yazanlar, Çağatay kibar kadınlarının terbiye ve nezaketlerini, kendilerini cemiyette iyi idare ettiklerini ve çok ciddi olduklarını yazarlar. Kızlara mektep terbiyesi verilmiş onlara yazı ve Kur'an öğretilmiştir²⁰.

13. Ibid, s. 201.

14. Z.V. Togan 12.XI.1964 ders notları (teksir).

15. Z.V. Togan. Temür Tarihi yazma, s. 201.

16. Clavijio, s. 304-311.

17. Clavijio, s. 293.

18. Clavijio, s. 294.

19. Ibn Batuta, Paris neşri. II. 379.

20. Z.V. Togan. Temür Tarihi yazma, s. 239-240.

Temür'ün Anadolu seferi esnasında Muhammed Sultan bin Cihangir Mirza'nın kızı Şadmelik'in yazdığı bir Kur'anı Kerim bize kadar gelmiştir²¹. Temür'ün torunu olduğunu Kur'an'ın kenarına yazdığı Arapça sözlerden anlaşıldığını Z.V. Togan Temür Tarihi (yazma 323b) nde yazıyor.

Tükel Hanım.

Bu hanım Çağatay hanlarından Hızır Hoca'nın kızıdır. Z.V. Togan 1964 yılı derslerinde (8.XII.1964) bu evlenmenin siyasi bir evlenme olduğunu ve bununla ileride yapmayı düşündüğü Çin seferi yolunu emniyet altına almayı tasarladığını anlatır. Temür, Tükel Hanımla evlenirken 65 yaşında imiş. Temür, kendi yanında bulunan Hızır Hoca Hanın oğlu Şem' Cihan'ı ve Gıyasettin Tarhan'ı birçok hediyeler beraber Tükel Hanım'ı kendisi için isteyip getirmeleri maksadıyla gönderir. Bu aralık o Çita beğleriyle dostane münasebetlere girişmiş gibi görünür. Sonra kendisi Semerkand yanındaki Kânigül çayırına gelip orada yeni hanımı için, Kânigül çimenliklerinde Bağ-ı Dilkuşa sarayını bina ettirdi²². Bundan sonra kendisi prensesi karşılamak üzere Taşkent'e hareket etti. Ahangerin nehri üzerinde Çinas'ta karşıladı. Tükel Hanımın gelmekte olduğu haber alınca derhal bütün hanımları, büyük emirleri hanımlarıyla beraber karşılamaya gitmişlerdir. Oldukça ihtisamlı olan bu karşılaşmaya Temür'ün diğer hanımları kıskançlık duymadan katılmış olduklarını Z.V. Togan yukarıdaki derste anlatır. Bu olayı Temür'a düşman olan Ibn Arapşah'dan naklen de şöyle anlatıyor: «Bu kadar senedir devam eden savaşlar bu nikahla durdu. İhtilafı meseleler çözüldü. Zaten bunlar arasında, örf, adet, din, milliyet birdi ve bu da Cengiz yasası idi (Ibn Arapşah s. 15). Aralarındaki ihtilaf siyasi idi ve bu yüzden evlenmeyle bu ihtilaf halledildi. Z.V. Togan aynı günkü derste Ibn Arapşah'ın Tükel Hanımın babası Hızır Hoca'yı on yıl kadar evvel ölen Qamereddin'le karıştırmıştır diyor²³.

Tükel hanımın her durduğu yerde düğün alayı için toylar (yani düğünler), ziyafetler verilmiş, şenlikler yapılmıştır. Nihayet 1397 de Gıyaseddin Tarhan Tükel Hanımı getirip Temür'a nikâhladı. Tükel Hanım için Temür-pek büyük düğün yaptı. Onu karşılamaya gelen ümera hanımlarına birçok hediyeler, buğtaglar dağıttı. Tükel Hanım da pek zengin cihazla gelmişti²⁴. Yukarıda Saray Me-

21 Tarih Encümeni Mec. V. s. 127-128.

22 Z.V. Togan: Temür Tarihi, yazma, s. 154.

23 Z.V.T. 8.XII.1964 ders notları.

24 Z.V. Togan Temür Tarihi, yazma, s. 154.

lik Hanım'ın bahsinde Temür'ün Hindistan seferi dönüşünü görmüş ve kendisini istikbal edenlerin başında Saray Melik Hanımın bulunduğunu yazmışım. Semerkand'a gelip Bağ-ı Dilkuşa'ya indi. Fakirlere pek çok ihsanda bulunduktan sonra, Tüman Aga tarafından yaptırılan hangâha geldi. Devlet işlerini buradan idare etti.

10 Temmuz 1404 te Nişabur, Meraga, Termiz'den yani Önyasya seferinden dönüşünde Keş'e gelip Aksaray'a indi. Sonra buradan hareket edip Taht-ı Karaca sarayında kalıp, Karatübe ve Cihannü Hümma köşklarine geldi. Semerkand'ı idare eden Hoca Yusuf Aqbuga, Emir Argunşah Türkmen mirzalar, Tükel Hanım başta olmak üzere bütün hanımlar, Semerkand'ın ümera ve eşrafı da kendisini karşılayanlar arasında idiler. Semerkand'ın banliyöleri demek olan muhtelif bağlarda kaldıktan sonra Dilkuşa Bağına gelip Tükel Hanımın yanında kaldı. İki hafta sonra muhtelif memleketlerden elçiler geldiler, onların bir kısmını bu bağlarda kabul etti. Clavijio'ya göre²⁵ bir elçi heyeti ne kadar ehemmiyetli ise o kadar geç kabul olunuyormuş. Dilkuşa bağında Mısır, İspanya, Çin elçilerini kabul etti. Clavijio'nun söylediğine göre ilk önce Toktamış'ın elçileri kabul olunmuş. Bunlar yani her taraftan gelen elçiler birçok hediyeler getirmişler, Temür da onlara hediyeler vermiş²⁶.

Temür'ün 13 Ekim'de Kânigül'de Dilkuşa bağında verdiği ziyafetleri pek tafsilatlı anlatmıştır. Bu ziyafette Temür'ün dokuz hatunu hazır bulunmuştur. Temür bir sedir üzerinde oturmuştu. Karşısında yer alan müzikacılar hep çalışıyorlardı. Kadınlar biri biri arkasından gelerek Temür'ün sol tarafında sıra ile yer tuttular. Elçiler ve diğer devlet adamları solda bulunuyorlardı. Başta Saray Melik Hanım, sonra «Kiçik» denilen Türkel Hanım, sonra Tüman Aga, ve diğerleri gelmişti. Kadınlar, şarap, kırmızı veyahut boza içmişler. Birçok beğlere hükümdar kendi eliyle şarap veriyordu. O vakit şarabı onun elinden alacak adam tazimat yaparak sağ dizi ile bir defa yere dokunur, sonra kadehi alır. Kalkar, arkasıyla dönmeden biraz geri döner, ve dizleri üzerinde kalarak kadehi muhakkak boşaltır ve içtikten sonra elini alnına koyarak teşekkürünü bildirirdi²⁷. Temür ecnebi elçilere böyle şarap verecek olduğunda o elçiyi bir iki prens koltuğundan tutup getirir ve öteki merasimi yaptırırdı. Böyle içki işret meclislerine «cırgalan» denildiğini Z.V. Togan (Temür Tarihi, yazma s. 237 de) zikreder. Bundan sonra da Yedi yıllık Önyasya seferinin şenlikleri başlamış ve tam bir buçuk ay sürmüştür. Bu arada birçok prensleri evlendirmiş, bazılarının sünnet düğünlerini yaptırmıştır. Kânigül'de yapılan bu şenlikler için Temür selâperde²⁸

25 Clavijio, s. 246.

26 Clavijio, s. 247, 356.

27 Clavijio, s. 296-297.

28 Ibid. s. 268.

denilen ve güneşin geldiği tarafa dönen bir nevi şemsiyeler de vardı. Bunu Clavijio Selaparda şeklinde yazmış²⁹. Bu şenliklere Semerkand'ın eşrafı da gelip dükkanlar açtığından bu bir nevi beynelmilel fuar şeklini de almıştı. Temür burada ahaliye pek çok para, koyun, fiçılarla kımız, bol şarap v.s. içkileri dağıttı. Münadiler zevk ve safa için tertibat aldılar. «Temür Beğ'in emri odur ki, bu günler şadlık ve işret günleridir. Herkes şarap, kımız ve baldan istediği kadar içsin, kimse kimseye acı söz söylemesin. Meclis tatlılıkla geçsin»³⁰. Bu şenliklere kadınlar da katıldılar, yediler, içtiler, eğlendiler.

Tüman Aga

Emir Musa Taycivut'un kızı. Bu hanım han neslinden gelmiyordu. Fakat akli, zekâsı ve tedbiri sayesinde birinci derecede hanımlar arasına yükselmişti. İtibarı pek fazla idi. Temür İran seferi esnasında Mürğab'a geldiğinde, Hanzade tarafından istikbal edilip Temür'a torununu takdim ettiğini Saray Melik Hanımı işlerken görmüştük. İşte orada hanımlarından Tüman Aga'yı yanında alıkoyup Saray Melik Hanım ve diğerlerini Semerkand'a göndermişti³¹. Bağ-ı Behişt Tüman Ağa için inşa edilmişti. Sonra Şahizende türbeleri yanında bir hangâh bina ettirmiştir. Bu saray ve hangâhlar Temür zamanında elçiler için bir nevi otel vazifesini de görmüştür. Hangâhların duvarları Temür'ün seferlerine ait resimlerle ve diğer başka resimlerle süslenmiş sonra bu resimler Temür devri minyatürlerine geçmiştir. Temür Hint seferi dönüşünde bu hangâha yerleşti ve orasını hükümdar karargâhı yaptı. Temür bu nevi müesseselere büyük seferlerden sonra çok zengin vakfiyeler de tahsis etmiştir³². Cami inşaatını da buradan idare etti. Sonra Bağ-ı Çınar, Nakş-ı Cihan bağlarına gelip diğer hanımlarını da ziyaret etti. 1404 te Önyasya seferi dönüşünde Tüman Aga da diğer hanımlar ve Ulug Ugrug ile beraber gelip kendisine ait olan Bağ-ı Behişt'e yerleşti. Temür da Keş'te Aksaray'da, Taht-ı Karaca, Karatübe, ve Cihannı Hümma köşklerinde kaldıktan sonra Tüman Aga'nın kaldığı Bağ-ı Behişt'e geldi. Sonra Bağ-ı Şimal, Bağ-ı Çınar da da birer gece kalıp diğer hanımlarını ziyaret etti. Bu bağlardaki binalar çok sağlam yapılmış ve etrafı meyve bahçeleri ile çevrilmişti. Temür seferde olduğu zaman bağlar halka açılır, tenezzüh yeri olarak kullanılırdı. Meyveleri satılmaz sebül olarak kullanılırdı^{32a}.

29 Ibid. 247-356.

30 Zafernâme, II, 619.

31 Z.V. Togan. Temür Tarihi yazma, s. 114.

32 Ibid, s. 246.

32a Z.V. Togan, Temür Tarihi yazma, s. 235.

Temür'ün vefatından sonra Halil Sultan onu emirlerinden Emir Şeyh Nurettin'e verdi, yani nikâhladı³³. Bu arada Muhammed Cihangir ve atalığı Semerkand'ı muhasara ettiler. Ulug Bek ve Şadmelik Semerkand'ı müdafaa ettiler, fakat dayanamadıklarından Kerki'ye Şahruh'u beklemek için çekildiler. Şahruh bu muhasarayı haber alır almaz Herat'tan hareket etti ve 12 Temmuz'da Semerkand'a geldi. Bu vaziyet karşısında Şeyh Nureddin Sagnaq'a ve Muhammed Cihangir de Hisar'a çekildiler. Sonra Şeyh Nurettin, Sabran'da oturan ve Temür'dan sonra kendisine zevce olan Tüman Aga'nın yanına gitti. Şadmelik Tüman Aga vasıtasıyla Şeyh Nurettin'i emirlerinden Erduvan Bahşı ile görüşmeğe çağır-
dı. Fakat onu hançerleyerek öldürdü. Bu namertliği de Tüman Aga Şahruh'a şikâyet etti.

Tulun Aga

1353 yılında Temür'la evlendiği anlaşılan 1354 yılında doğan ve 1394 yılında ölen Ömer Şeyh Mirza'nın annesidir³⁴. Bütün bunlardan bizim öğrendiğimiz, Temür daha 17-18 yaşında iken 2-3 kadınla evlenmiştir. Yalnız tekrar etmeliyiz ki bütün bu evlenmeler siyasidir, yani bu evlenmeler dolayısıyla siyasi nüfuz kazanmayı düşünmüştür. Netekim kendi kız kardeşi Kutluk Türkan Aga'yı da Duglat emirlerinden Davut Duglat ile evlendirmiştir.

Hanzade

Anne tarafından Altın Orda hanı Özbek Han neslinden geldiği için kendisine Hanzade demişler. Temür'ün, kendi kocasının ve diğerlerinin en çok hürmet ettiği gelini idi. Miranşah'ın hanımı ve Halil Sultan'la Ebabekir Mirzaların annesi. Hanzade'nin diğer hatunlar gibi bir ordası, yani toprağı, hatta ordusu bile vardı³⁵.

Hanzade Temür'ün ordusuna iki defa ziyafet vermiştir. Birisi Cürcan'da

33 Ibid, s. 302.

34 Zafernâme, I, 668.

35 Z.V. Togan, 15.XII.1964 ders notları.

Seyidler savaşından sonra, ikincisi de Beşparmak mevkiinde 10 gün süren ziyafetidir³⁶.

Temür beş yıllık İran seferinde 8 Haziran 1392 de Buhara'dan hareket edip, Merv, Mohan ve Yassıdaban mevkiine geldi. Oradan Quşan'ın Yalgız Yıgaç mevkiine geldiğinde Muhammed Sultan'ı öncü olarak gönderdi. İşte orada Miranşah Mirza'nın hanımı Hanzade Herat'tan gelip, Temür ve maiyetine yukarıda belirtilen ziyafetlerden birini verdi. Temür Bağdat'ı fethetmek için 25 Mayıs'ta İsfahan'dan hareket etti. 25 Haziran 1393 te Hemedan'dan çıkıp Bağdat'a hareket etti. 11 Temmuz'da Beşparmak nam yere gelip avla meşgul oldu. Burada da Hanzade yukarıda yazdığım 10 gün süren ziyafeti verdi. Bu ziyafet pek muhteşem olmuş, pek çok koyun, at kesilmiş, şarap, kırmızlar içilmiş ve Türkistan üsülünde şarkılar söylenmiştir³⁷.

Temür Tükel Hanımla evlenince onun için Hanzade pek güzel bir kasr yaptırmıştır. Bir rivayete göre Deşt-i Qıpçak seferinde (1396), diğer rivayete göre de av esnasında atı ürküp, başı yerde sürüklenerek şuuruna bir bozukluk gelmiş olan Miranşahın, kendisine verilmiş olan Önasya ülkelerinin idaresi karışık bir şekil almıştı. Miranşah devlet işlerini ihmal ederek zevk ve safaya dalmış, bu arada Bağdat'ı almak istemiş, Gürcistan ve Tebriz'de isyanlar çıkmış olduğundan geri dönmüş, Alıncak kalesini muhasara etmişler, fakat Sultan Ahmet Calayır, kaleyi müdafaa eden Sultan Tahir'e yardım etmiş ve muhasaradan kurtarmıştı. Bütün bunlar Miranşah'ın ihmali yüzünden oluyordu.

Bu arada hanımı Hanzade'yi de rencide etmiş, o da «seni bırakır giderim» diye tehdit etmiş³⁸. Hanzade Miranşah için kocam fena değildir, lâkin etrafına Tacik nedimler dolmuş, kimisi müsiķişinas, kimisi şair, devlet işlerinin ihmal etmesine bunlar sebep oluyorlar diyerek bunların atılmasını istemiştir. Togan, aynı derste Hanzade'nin bazı adamları idam ettirdiğini de söylüyor. Bütün bunlardan sonra Semerkand'a gitmiş ve Hint seferi dönüşünde Temür'a bunları bir bir anlatmıştır. Hanzade nihayet «Bunlar Miranşah'ı kandıracaklar ve memleketi senden ayırmak yoluna da gidecekler» demiş. Temür kendisine inanmakla beraber meseleyi tahkik ettirmek için, Allahdat Nüküz ve Emir Süleymanşah'ı göndermiştir (Aynı günkü ders notları).

Hanzade'nin bu şikâyeti yanında Tebriz ve Sultaniye'deki eski binaları deliliği yüzünden altlarında altın vardır diyerek yıktırdığını Clavijio yazar³⁹. Bütün bu gibi alametler Temür'a Azerbaycan'a (yedi yıllık Önasya seferi) yürümek kararını verdirmiştir.

36 Z.V. Togan 15.XII.1964 ders notları.

37 Z.V. Togan, Temür Tarihi, yazma, s. 141.

38 15.XII.1964 ders notları (Z.V. Togan'ın).

39 Clavijio, s. 170, 181, 182.

Clavijio bu saraylardaki, hangâh ve medreselerdeki hayatı, bilhassa 6 Ekimden 30 Ekim'e kadar 1404 yılında devam eden düğün ve ziyafetleri anlatırken buranın sosyal hayatını da anlatmış oluyor. Verilen ziyafetlerde daima bol et yemekleri, bütün halinde kızartılmış beygir, yine bütün halinde kızartılmış veya derisi ve tüyleri ile beraber ateşte çevrilmiş koyun etleri, kazılar (at etinden yapılan bir nevi salam), birçok çeşit pirinç yemekleri ve içkiler yer almıştır. Temür'ün bazı ziyafetlerinde yalnız kımız içilmiştir⁴⁰. Bu gibi ziyafetleri bazen Temür, bazen de hanımı vermişlerdir.

Clavijio 9 Ekim Hanzade ve 17 Ekim 1404 te Saray Melik Hanımlar tarafından verilen ziyafetleri pek güzel tarif etmiştir. Yukarıda Saray Melik Hanım tarafından verilen ziyafetleri görmüştük. Şimdi de yine Clavijio tarafından yazılan ve Hanzade tarafından verilen ziyafeti görelim⁴¹:

«Hanzade derme evin önündeki büyük gölgeğin altında birçok kadınlarla beraber yüksek bir sedir üzerinde oturduğu halde, misafirleri kabul etti. Önünde birçok fıçı şarap, kımız ve boza vardı. Yanında Temür'ün oğlu ve akrabaları bulunuyordu. Yine burada mızıka çalınıyor ve oyunlar oynuyorlardı. İçkide kadınlar ellerinde beyaz mendil bulunduruyorlardı. Onlara şarap küçük altın kadehlerle veriliyordu. Bu kadehler de tepsilere konuyordu. Önde sürahi yahut başka bir zarf içinde şarabı tutan birisinin, sakının elinde tepsi ve kadehler bulunduruyordu. O bir kibar kadının yanına geldiğinde dizini üç defa yere dokundurup, kadının karşısında dururdu. Kadın da elindeki beyaz mendille kadehi alırdı. Bu kadehe kadınlar mendilsiz sade elle dokunmazlardı. Şarap verildikten sonra, saki yine kadeh ve tepsilere yüzü hanımlar tarafında olarak geri çekilir, ve bir daha dizlerini yere dokundururdu. Kadehler içildikten sonra onlar gidip yine bükülerek kadehleri alırlardı. Emir bekleyerek dururlar, sonra yine bükülerek geri dönerledi. Bazen kadınlar, saray hademelerine şarap verip onların harplerdeki kahramanlıklarına ait sözler dinlerler, gülerler, eğlenirlerdi. İçki meclisi epeyi sürdükten sonra Hanzade, elçileri kendi huzuruna çağırarak onlara kendi eliyle şarap verdi. İçmeyenleri içirmek yolunda epeyi ısrar ediyordu. Bazı adamlar tam sarhoş olduktan sonra, pek çok at eti, kazı, tuzlanmış koyun eti, ve taze koyun etini büyük gürültü ile yani ağızlarından ses çıkartarak yediler. Eti birbirlerine ikram ediyorlar ve şakalaşıyorlardı⁴². Herkese küçük tabaklarda verilen doğranmış et, her kenarı altınlanmış deri sofralarda verilirdi⁴³.

40 Ibid, s. 255.

41 Clavijio, s. 278-281.

42 Bu da Ortaasya Türklerinde maruf aşatu usulu ile kendi elleriyle (çatalsız, kaşksız) biri diğerine yedirmek. Ben bilhassa merhum eşimin Türkistanlılar arasında yemek yerken, Kurban Bayramlarında, haşlanmış karaciğer ile kuyruk yağını küçük parçalar halinde biri diğerine bu parçalardan sunduklarını çok gördüm.

43 Clavijio, s. 278-281.

Z.V. Togan Temür tarihi (yazma s. 209-210) nde İbn Arabşah'dan⁴⁴ naklen Temür'ün ölümünde kadınları şöyle anlatıyor : 28.XI.1404 te Temür Semerkand'dan çıkıp Aqsulat yoluyla Otrar'a hareket etti. Semerkand'ın kuzeyindeki Soğd'da Harayoluk mevkiine, ikinci gün de Tamlik mevkiine geldi. 1405 yılında Aqsulat, Uzunata, Pulhoca, Süt kent kasabasına geldi. Sırderya'yı buz üstünde geçip, 12 Ocak 1405 te Otrar'a geldi. Çin seferine hazırlığa başladı. Orada Emir Şeyh Nurreddin'in kardeşi olan büyük emirlerden Berdibek Sarayına indi. Fakat Temür şiddetli soğuk almıştı. İçki ile çıkaracağını zannederek birkaç gün devamlı olarak içti. 9 Şubat'ta zaafiyeti arttı. Temür öleceğini anladı. İçkiyi falan kesti. Sonra etrafına hanımlarını ve çocuklarını toplayup onlara vaaz ve nasihatte bulundu. Torunu Pir Muhammed Cihangir'i veliht ilân etti. Sonra hanımlarına «Memleketin maslahatı ve tebaanın refahı hakkında, ne söylenmişse onları hatırdâ tutunuz» dedi. Nihayet 18 Şubat 1405 te akşam namazı ile yatsı arasında, birçok defalar kelime-i şahadet getirerek öldü. 71 yaşında idi. Temür'ün cesedi Otrar'dan Semerkand'a gönderildi. Hanımlar da hareket etti. Ceset 23 Şubat'ta Semerkand'a geldi. Vasiyetine göre Muhammed Sultan Mirza'nın hangâhına bitişik olan kümbette, ve Seyit Bereke'nin cesedinin altına defnedildi. Kadınlar Semerkand'a ancak 29 Şubat'ta gelebildiler. O gün büyük matem oldu. Kadınlar hepsi daha yolda iken siyah giymişlerdi. Hepsi Temür'ün merkadı olan Muhammed Sultan hangâhına gittiler. Hepsi başlarını açmışlar, saçlarını dağıtmışlar, yüksek sesle feryad ederek yüzlerini yırtıp kendilerini yere atıyorlardı. Şehirde bulunan Hanzade v.s. hanımlar saçlarını dağıtıp, yüzlerini siyaha boyayıp, boyunlarına siyah keçe parçası atıp ağladılar. Bütün Semerkand, çoluk, çocuk ülema herkes ağladı. 13 Mart 1405 te Halil Sultan Taşkent'ten diğer ülema ile geldi. Yuğ merasimi bir daha yenilendi⁴⁵.

Demek, Ortaasya Türklerinde matem alameti olarak Avrupalılarda gördüğümüz siyaha bürünmek Temürlülere devrinde vardı. Bu âdetin oradaki Türklerde 19 ve 20. yüzyıl başında da devam ettiğini birçok konuşmalarda duymuştum.

Şahruh'un Hanımı ve Uluğ Bek ile Hüseyin Baykara'nın anneleri Cevherşad Hatun başlı başına bir makale teşkil edecek kadar mühim bir şahsiyet olduğundan burada ondan bahsetmiyorum.

44 Zafernâme, II, 704-707.

45 İbn Arabşah, s. 175.